

Маєррамова Ю.*

АРХІТЕКТУРА БЕЗПЕКИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

На Близькому Сході відсутній інтегрований механізм забезпечення регіонального співробітництва та безпеки. У зв'язку з чим постають питання – як і які можуть бути зроблені перші кроки до такої мети, якщо на Близькому Сході так багато конкуренції і конфліктів?

Існують різні концепції основних понять безпеки, в той час як роль зовнішніх сил залишається суперечливою. До того ж поточний арабо-ізраїльський конфлікт може розглядатися, як причина неможливості прогресу у даний час. На думку автора, необхідно розглядати «систему систем».

З усіх регіонів світу, тільки на Близькому Сході не існує інтегрованого механізму сприяння регіональному співробітництву і безпеки. В Європі є Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), в Азії - Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН); в Західній півкулі - Організація американських держав (ОАД), в Африці - Африканський союз, і так далі. Звичайно, не всі ці регіональні системи однаково ефективні. Чому Близький Схід стоїть осторонь цієї світової тенденції? Чи в інтересах регіону спробувати створити таку систему? Які перші кроки на шляху до такої мети можуть бути зроблені, зважаючи на суперництво та високу конфліктність Близького Сходу?

Близький Схід характеризується численними конфліктами, як між державами, так і всередині однієї держави, що іноді накладаються один на одного. Хоча частково це пов'язано з арабо - ізраїльським конфліктом, більшість питань регіональної безпеки пов'язані з ним дуже опосередковано, якщо взагалі хоч якимось. В арабо - ізраїльському конфлікті постраждало набагато менше людей, ніж в інших регіональних конфліктах. Більш того, розвиток або спроба розвитку ядерної, біологічної чи хімічної зброї в регіоні були пов'язані з регіональними конфліктами не менше, ніж з арабо-ізраїльським. Звичайно, єдині випадки застосування такої зброї в регіоні - застосування хімічної зброї Іраком проти Ірану та власного населення та Єгиптом Ємену – взагалі не були пов'язані з Ізраїлем.

Не можна заперечувати важливість арабо - ізраїльського конфлікту, особливо в аспекті радикалізації всього регіону. Але в будь-якій спробі дійсно регіонального підходу до безпеки та співробітництва доведеться визнати відправною точкою той факт, що потрібен більш широкий підхід. Орієнтація виключно на арабо-ізраїльський конфлікт в якості єдиної проблеми безпеки в регіоні не відображає складну і багатогранну середу безпеки на Близькому Сході. Ідея прийняття регіонального підходу до поглибленого співробітництва і безпеки на Близькому Сході викликала значний інтерес протягом багатьох років. Одним з перших регіональних лідерів, хто запропонував таку ідею, був президент Єгипту Хосні Мубарак, який підняв питання в квітні 1990 року про можливість розгляду такої ідеї в контексті більш широкого плану роззброєння на Близькому Сході. Принц Йорданії Хасан

* студентка 4 курсу спеціальності «міжнародні відносини» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Коппель О.А.

бін Талал декілька разів протягом 1990-х звертався до ідеї «ОБСЄ» на Близькому Сході. У 2002 році Принц Абдалла, тодішній наслідник трону Саудівської Аравії, звертався до необхідності якогось роду системи на Близькому Сході в контексті його Ініціативи Миру на Саміті Ліги арабських держав в Бейруті.

Ще раніше, в ході Манамського Діалогу IISS, скликаного для вирішення такого роду питань за допомогою альтернативної дипломатії, міністр закордонних справ Бахреїну виступив з публічними заявами на підтримку створення регіональної організації, в якій всі країни Близького Сходу та Північної Африки є членами без виключення дійсного інструменту Близького Сходу, в якому країни Близького Сходу мають досягти вирішення близькосхідних проблем Близького Сходу.

На додаток до цих офіційних регіональних ініціатив, зусилля наукової, культурної та неофіційної дипломатії (т.зв. – дипломатії tracktwo) протягом декількох років були присвячені вивченню цього питання. Цими зусиллями було опрацьовано багато питань, пов'язаних з основною проблемою, і це сприяло створенню кадрового складу регіональних експертів з глибоким знанням можливостей. Хоча мало вагомих свідчень того, що ідеї, що виникли на цих форумах, досягли політичної сфери, деякі вважають, що спроби визначити конкретні наслідки таких зусиль не вирішать проблеми, це власне розвиток «епістемологічної спільноти», і загальне впровадження нових концепцій у дискурс в регіоні, які є підтвердженням такої діяльності, хоча це досить складно підрахувати.

Близький Схід має досвід діяльності систем співробітництва та безпеки, але досить обмежений. Ліга арабських держав є найбільш інтегративною системою на Близькому Сході, але вона виключає неарабські держави. Крім того, члени Ліги мають до сьогодні неохоче надають організації необхідних повноважень хочуть вселити йому необхідні можливості і повноваження виступати в якості реального механізму забезпечення безпеки в регіоні.

Була спроба в рамках багатосторонніх переговорів щодо Мирного процесу на Близькому Сході створити безперервний процес для забезпечення регіональної безпеки і контролю над озброєннями, відомий як Робоча група по контролю над озброєннями та регіональною безпекою, (РГКОРБ, РГ, АСРС). Робоча група була однією з п'яти багатосторонніх робочих груп, створених в рамках Мадридського мирного процесу. За період між 1992 і 1995 роками відбулося 6 пленарних засідань, а також численні робочі засідання між пленарними. Було узгоджено декілька визначних заходів зміцнення довіри. Тим не менш, суперечки навколо питання про те, як вирішити проблему ядерного статусу Ізраїлю привели до розвалу групи в 1995 році.

Щодо недоліків Робочої групи – в ній ніколи не було представлено весь регіон, оскільки важливі держави були або виключені (Лівія, Іран, Ірак), або вважали за краще залишитися поза процесом (Сирія, Ліван). Крім того, АСРС була тісно пов'язана з арабо-ізраїльським мирним процесом, і його основна концепція полягала в тому, що регіональна безпека є, перш за все, функцією арабо-ізраїльського конфлікту, тобто залежить від вирішення цього конфлікту. Це не зовсім правильно.

Із завершенням діяльності Робочої групи АСРС увагу привернула ідея створення більш відкритого і широкого співробітництва та основ безпеки на Близькому Сході. У зв'язку з цим виникло безліч складних питань, в тому числі:

Про яку безпеку йде мова при обговоренні регіональної системи на Близькому Сході? Чи потрібно Близькому Сходу прагнути до загально регіонального підходу, чи обрати субрегіональні системи, ймовірно, фокусуючись на регіоні Перської затоки в першу чергу? Яку роль відіграватимуть сторонні держави, особливо США, у такій системі? Чи мож-

ливо запустити регіональну систему співробітництва на Близькому Сході до того, як буде вирішено арабо-ізраїльський конфлікт? У значній мірі ці питання взаємопов'язані, і не можна відповісти на кожне з них окремо.

Враховуючи, що будь-яка регіональна система, що може бути створена на Близькому Сході, скоріш за все, в найближчому майбутньому буде державо-центристська, а, відповідно, найбільш актуальна безпека – «колективна оборона» та «колективна безпека» - термін вживається тут не в дусі Вудро Вільсона або Ліги Націй, а в сенсі держав, що співпрацюють для створення норм поведінки та механізмів забезпечення дієвості цих норм в майбутньому. Чи буде будь-яка майбутня регіональна система, в кінцевому рахунку забезпечувати хоч якийсь тип безпеки залежатиме від спільного прийняття основних загроз країнами Близького Сходу, які беруть участь. Крім того, досвід інших регіонів показує, що установи, які надають різні види безпеки можуть співіснувати в межах даного простору, за умови, що їх цілі не є взаємовиключними, що збільшує ймовірність того, що одночасно на Близькому Сході виникнуть як механізми колективної, так і механізми співробітництва.

СЕНТО. Якщо уявити собі, що тип архітектури безпеки регіону, до якого прагнуть на Близькому Сході, це – механізм колективної оборони, то на практиці це означатиме певного роду союз, (навіть якщо він так не називатиметься), у якому тільки певна кількість держав регіону об'єднається, ймовірно, зі Сполученими Штатами, намагаючись протистояти удаваному агресорові. Це вимагатиме адекватно високої поваги до основних ознак того, що вважається загрозою, навіть якщо у регіональних політичних чи культурних нормах такого визначення ніколи не було.

Історично так склалося, що була принаймні одна спроба створення багатосторонньої організації такого роду на Близькому Сході, а саме - Організації центрального договору (СЕНТО), або Багдадський пакт. Цей союз часів холодної війни проти проникнення Радянського Союзу в регіон існував з 1955 по 1979, але ніколи не був особливо міцним. Рада співробітництва країн Перської затоки (GCC), створена в 1981 році, має деякі елементи оборонного союзу і може розвиватися в цьому напрямку. Хоча в останньої не визначено конкретного ворога, як Багдадський пакт (СЕНТО), так і Рада співробітництва держав Перської Затоки (GCC) містять ідею колективної оборони проти агресії у своїх статутах, хоча це і виражено набагато слабкіше, ніж у, скажімо, Договорі НАТО.

Замість багатосторонніх договорів з оборони багато близькосхідних держав традиційно покладалися на двосторонні угоди про оборону з іншими державами. Великобританія колись була головним партнером у сфері оборони для багатьох акторів регіону, поки не була заміщена Сполученими Штатами. Часто ці домовленості не зведені у офіційну угоду, а мають формат мережі базових угод, угод про спільні випробовування та заяв про наміри. Великою мірою, загрози, які ці двосторонні домовленості про оборону мають стримувати не згадуються офіційно, але є цілком зрозумілими. Для окремих країн Ради співробітництва (GCC), наприклад, це були спочатку Ірак та Іран, і в даний час Іран. Якщо, з іншого боку, Близький Схід має рухатися в напрямку більш тісної системи регіонального співробітництва, розумно було б очікувати, що більша кількість держав братиме в ній участь, що система буде відкрита для всіх, хто вирішить приєднатися, і що вона не буде спрямована на боротьбу з конкретною країною, а на розробку кодексу поведінки та відповідно механізму діалогу, що надасть такому кодексу дієвості. Інакше кажучи, об'єднуючим фактором системи буде не спільне бажання боротися проти іншої держави, а розуміння того, що загрозою є невизначеність і відсутність єдиних стандартів поведінки. У тій мірі, в якій загроза була прийнята, вона буде більше пов'язана із проблемами щодо можли-

вого впливу на стабільність у регіоні таких питань, як гонка озброєнь, демографічні проблеми, екологічні проблеми та інші виклики, що стоять перед усіма державами регіону.

Таким чином, у разі такої системи колективної безпеки, більша частина дискусій, принаймні на початковому етапі, швидше за все, будуть зосереджені на досить традиційних питаннях безпеки на рівні двох держав. Але увага також може бути приділена можливим механізмам обговорення соціальних, економічних і політичних проблем у регіоні, зокрема, тому, як вони впливають на регіональну стабільність і безпеку. Цілком розумно очікувати, що такі обговорення будуть відносно неінтенсивними на перших порах, оскільки більшість держав регіону не влаштовує ідея багатостороннього діалогу з таких питань. Цікаво, що два типи безпеки не є взаємовиключними. В Європі, ОБСЄ та НАТО співіснують, так само як і НБСЄ свого часу співіснувала з НАТО та ОВД. Таким чином, держави – члени не мають робити вибір між угрупованнями. Члени організацій колективної оборони (таких як НАТО) є також членами механізмів співробітництва з безпеки (ОБСЄ), і заявляють, що угоди про колективну оборону надають їм змогу краще виконувати свої обов'язки у сфері співробітництва з безпеки, і навпаки. «Близький Схід» (термін введений на Заході для визначення місця регіону в світогляді власне західної людини, а не тих, хто живе в регіоні) є великим і складним регіоном. Хоча більшість його мешканців розмовляють однією мовою та сповідають єдину релігію, культурні й інші відмінності між ними вельми істотні. Деякі сумніваються в тому, чи є сенс говорити про «Близький Схід», як такий, що вимагає єдиний підхід до питань безпеки та співробітництва. В початкових дослідженнях та пропозиціях, в тому числі у плані Мубарака та дослідженнях Робочої групи по контролю над озброєннями та регіональною безпекою (ACRS), висловлена думка про необхідність в першу чергу визнати панрегіональний підхід. Хоча в деяких з них зазначена можливість субрегіональних систем, визнано, що першочергове значення у створенні нормативної бази регіону щодо співробітництва матиме саме пан регіональний підхід. Незважаючи на численні обговорення та вивчення, однак, цей підхід не створив ніякої більш менш суттєвої сили тяжіння в регіоні в період часу до вторгнення США в Ірак в 2003 році.

Можемо виділити три причини для цього. По-перше, як вже зазначалося, дійсно панрегіональний підхід ніколи не був застосований. Кожне з «бачень», які заявляли про різні підходи (Ліга арабських держав, мирний процес, Робоча група), були певною мірою закритими для деяких держав регіону. По-друге, дуже сумнівно, що більшість регіональних лідерів колись справді розглядали ідею обговорення регіонального співробітництва та безпеки. Деякі висловили думку, що нинішній арабо-ізраїльський конфлікт робить неможливими пан-регіональні переговори, що включили б беззастережно всіх акторів регіону. Деякі сусіди Ірану не визнають існуючий іранський революційний уряд, зокрема через його агресивну політику «експорту» власної ідеології відразу після Ісламської революції 1979 року. Туреччина висловила певні сумніви щодо власного статусу близькосхідної держави. По-третє, можемо спостерігати таку тенденцію, що лідери всіх держав регіону уникають реального обговорення цих питань через побоювання, що будь-який крок в бік співпраці може призвести до послаблення суверенітету, яким більшість близькосхідних урядів володіють абсолютно. Лідери держав регіону також вбачають незручності у піднятті вразливих соціально-демографічних та політичних питань, які вони не бажають виносити на широке обговорення у форматі відкритого форуму.

Таким чином, досить раціональним є звернення до суб-регіонального підходу, зосередженого, наприклад, на Перській затоці. Більшість ініціаторів цієї ідеї висловили думку, що такий підхід міг би спрацювати, оскільки він виключає з обговорень арабо - ізраїль-

ське питання. Проте, це лише на перший погляд, і навіть підсистеми регіональних міжнародних відносин є досить взаємозалежними. Крім того, потрібно також врахувати, що держави за межами регіону роблять внесок в регіональні відносини, мають там власні національні інтереси. Таким чином, необхідний підхід, що включав би себе механізм взаємовідносин між підсистемами, а також враховував, і по можливості, збалансовував інтереси регіональних та зовнішніх акторів.

Література

1. Jones Peter. Structuring Middle East Security.//Survival. -51:6.- 2010. P.105 – 122.
2. Mark Landler and David E. Sanger. Clinton Speaks of Shielding Mideast from Iran.//New York Times.- July 2009.
<http://www.nytimes.com/2009/07/23/world/asia/23diplo.html>
3. Arab Peace Plan of 2002
[http://+news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/1844214.stm]
4. Sheikh Khalid Bin Ahmed Bin Mohamed Al Khalifa, keynote address to the 5th IISS Regional Security Summit, Manama, Bahrain (12 December 2008)
<http://www.iiss.org/conferences/the-iiss-regional-securitysummit/manama-dialogue-2008/plenary-sessions-and-speeches/opening-remarks-and-keynote-address/keynote-address-sh-khalid-binahmed-bin-mohamed-al-khalifa>
5. Joseph McMillan, Richard Sokolsky and Andrew Winner, 'Toward a New Regional Security Architecture // Washington Quarterly.- vol. 26. №3.- 2003. Pp. 161-75